

Kultura ludowa Beskidu Śląskiego na ekspozycji Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Marcin Wądołowski
Akademia Ignatianum w Krakowie

Paweł Roszak-Kwiatek
Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Wstęp

My som stela – czyli „my jesteśmy stąd”, takimi słowami mieszkańcy Beskidu Śląskiego przez wieki określali swoją tożsamość i pochodzenie¹. W obliczu powszechnej globalizacji i rozwoju nowych technologii komunikacyjnych przywiązanie do określonej przestrzeni ulokowanej na stałe w danym miejscu geograficznym i w określonym środowisku społecznym zdaje się tracić na znaczeniu i rozmywać w postmodernistycznym świecie. Czynniki, które przez stulecia stabilizowały i obiektywizowały „nasz” świat, ustępują miejsca skrajnemu subiektywizmowi. Obserwujemy załamanie hierarchicznego podziału na kulturę elitarną i masową, otwarcie form wyrazu prowadzące do eklektyzmu na wielu polach ludzkiej działalności oraz dewaluację oryginału (w myśl koncepcji symulaków Jeana Baudrillarda)². Procesy te toczą się na naszych oczach i trudno dzisiaj o ich jednoznaczne oceny. Towarzyszy im niekontrolowane dążenie do rozrywki, można by powiedzieć za medioznawcą Neilem Postmanem, iż ludzkość chce współcześnie „zabawić się na śmierć”³. Tendencje tego rodzaju odnajdujemy również w założeniach

■ 1 M. Kiereś, *Strój górali śląskich*, Kraków 2008, s. 21.

2 M. Kempny, *Antropologia bez dogmatów – teoria społeczna bez iluzji*, Warszawa 1994, s. 151–152.

3 N. Postman, *Zabawić się na śmierć. Dyskurs publiczny w epoce show-businessu*, przeł. L. Niedzielski, Warszawa 2006.

„nowego muzealnictwa”, gdzie wyważenie proporcji pomiędzy nauką, edukacją a rozrywką staje się nie lada wyzwaniem⁴.

Klasycznie rozumiane muzea etnograficzne niejako z definicji pozwalają zachować elementy kultury ludowej danego kraju bądź regionu. Jak podkreśla Zdzisław Żygulski jun.:

głównym zadaniem muzeów etnograficznych jest naoczne przedstawienie kultury tradycyjnej, to jest opartej na niepisanej, bezpośredniej tradycji. [...] Oprócz motywów naukowych, również względy patriotyczne i oświatowe towarzyszyły powstaniu setek lokalnych muzeów etnograficznych lub działów etnograficznych w muzeach regionalnych⁵.

Szczególnym rodzajem muzeum etnograficznego jest muzeum na wolnym powietrzu, którego zadaniem jest zachowanie i ochrona tradycyjnego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego oraz założeń dworskich⁶. Wykształciły się przy tym różne jego typy, jak chociażby muzeum wsi, muzeum budownictwa ludowego czy park etnograficzny. Wszystkie jednak posiadają wspólną cechę, jaką jest zamiar oddania autentyczności. Ewa Klekot zauważa, iż autentyczność: „legitymizuje i nadaje pozytywną wartość, to, co autentyczne, ten, kto jest autentyczny – przekonuje”⁷. Istotnym elementem w tworzeniu narracji muzealnej jest zatem dążenie do nadania jej znamion rzeczywistości i prawdy.

Skansen stwarza warunki do odtworzenia elementów kultury minionej w nawiązaniu do rzeczywistej przestrzeni geograficznej i społecznej. Współcześnie coraz częściej muzea typu skansenowskiego podejmują liczne różnego rodzaju inicjatywy, których celem jest wywołanie u widzów „zachwyty”⁸, co często wiąże się z nieodzowną w takim wypadku komercjalizacją wielu treści.

■ 4 M. Borusiewicz, *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków 2012, s. 101–142.

5 Z. Żygulski jun., *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 72.

6 A. Pytlińska-Spiss, *Muzea na wolnym powietrzu w Polsce*, „Etnografia Polska” 1989, t. 33, z. 2, s. 195–217.

7 E. Klekot, *Zwiedzający w muzeum: strategię, taktyki i kategoria autentyczności*, [w:] *Muzeum etnograficzne w XXI wieku. Tradycja, nowoczesność, zmiana*, red. E. Chomiczka, Warszawa 2009, s. 97.

8 R. Batko, R. Kotowski, *Uzyskać zachwyty widza – nowoczesne metody zarządzania Muzeum*, [w:] *Muzeum XXI wieku – teoria i praxis*, red. E. Kowalska, E. Urbaniak, Gniezno 2010, s. 342–349.

Beskid Śląski jako region etnograficzny

Muzea na wolnym powietrzu prezentują charakterystyczne dla danego regionu lub terytorium elementy kultury materialnej związanej z pracą i życiem codziennym. Region wyodrębnia się z większego obszaru określonym zestawem cech, ze względu na które jest jednorodny wewnętrznie, a jego składniki odznaczają się silnym podobieństwem. Granice regionów z reguły wyznaczane są przestrzennie poprzez kryteria geograficzne, zaś w aspekcie kulturowym występuje również nierzadko bariera społeczna, która pozwala odróżnić dany region od terytoriów sąsiednich⁹.

Beskid Śląski spełnia wszelkie przesłanki, aby uznawać go za odrębny region etnograficzny – występuje tu zróżnicowanie etniczne, językowe i kulturowe. Jego zasięg rozciąga się na niewielkim skrawku zachodniego łuku Karpat, od Brennej na północy po Łomną Górną, Mosty Jabłonkowskie i Jaworzynkę na południu oraz od masywów Błatniej, Klimczoka i Baraniej Góry na wschodzie po masywy Jaworowego i Kozubowej na zachodzie¹⁰. Istotną rolę w kształtowaniu się stosunków społeczno-kulturowych wśród tutejszej społeczności odegrały surowe warunki klimatyczne i terenowe, które determinowały wiele aspektów codziennego życia.

Dzieje tego regionu przez wieki związane były z Księstwem Cieszyńskim. Po I wojnie światowej ziemie te przez stulecia stanowiące zwartą całość zostały rozdzielone granicą państwową między odradzającym się państwem polskim a Czechosłowacją. Historyczne i kulturowe centrum regionu stanowi miasto Jabłonków znajdujące się obecnie po stronie czechskiej, jednakże po wspomnianym podziale do roli centralnego ośrodka na terenie Polski urosła Wisła.

Terytorium Beskidu Śląskiego zamieszkiwane jest przez górali śląskich. Osadnictwo miało na tym obszarze charakter dwutorowy. Z jednej strony związane było z datowanymi od połowy XV wieku uciezkami chłopów z posiadłości szlacheckich zlokalizowanych na terenach Górnego Śląska i w północnych częściach Śląska Cieszyńskiego, gdzie doskwierał im ucisk pańszczyźniany¹¹. Z drugiej strony od XVI wieku teren ten stał się miejscem docelowym wędrowek pasterzy wołoskich pochodzenia rumuńsko-bałkańskiego, którzy po drodze zasiedlili również inne części Karpat¹².

■ 9 J. Bartkowski, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów*, Warszawa 2003, s. 22.

10 M. Lipok-Bierwiazzonek, *Górale śląscy. Wystawa w Muzeum Śląskim w Katowicach styczeń–marzec 1993*, Katowice 1993, s. 4.

11 F. Popiołek, *Początki zasiedlenia Beskidów Śląskich*, „Beskid Śląski” 1936, s. 36.

12 K. Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich*, Lwów 1930, s. 6–8.

Z biegiem lat Wołosi, nazywani na Śląsku Wałachami, zasymilowali się z miejscową ludnością, wnosząc w mozaikę tutejszej kultury własne elementy związane przede wszystkim z gospodarką szałaśniczo-pasterską¹³.

Kultura górali śląskich nie stanowi monolitu. Występujące w jej zasięgu społeczności charakteryzuje wspólny rdzeń kulturowy, jednakże występują wśród nich liczne różnicowania wynikające z rozległości obszaru, odmienności wyznania czy statusu społecznego. Pojawia się również wiele antagonizmów, zarówno między poszczególnymi miejscowościami, jak również w obrębie jednej wsi, będących pokłosiem różnic ekonomicznych czy religijnych¹⁴.

Idea i struktura ekspozycji w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Idea utworzenia muzeum na wolnym powietrzu prezentującego tradycyjne budownictwo ludowe Górnego Śląska rozwijała się od okresu dwudziestolecia międzywojennego. Pierwsze kroki w tym kierunku poczynione zostały przez Tadeusza Dobrowolskiego – ówczesnego dyrektora Muzeum Śląskiego w Katowicach, który jeszcze przed wybuchem II wojny światowej doprowadził do przeniesienia do katowickiego Parku im. Tadeusza Kościuszki spichlerza dworskiego z Gołkowic i kościoła parafialnego pw. Michała Archanioła z Syryni¹⁵. Wybuch II wojny światowej chwilowo zahamował dalsze prace, jednak w okresie powojennym powrócono do realizacji zamierzenia przy okazji budowy Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie. Prace budowlane w skansenie trwały kilkanaście lat, wreszcie w 1975 roku udostępniono go publiczności.

Obecnie Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” zajmuje ponad 22 ha powierzchni i liczy przeszło 75 obiektów dużej i małej architektury, stale się rozwijając i poszerzając swoją ekspozycję¹⁶. Jednym z głównych, statutowych zadań placówki jest

■ 13 J. Michałek, *Górale dziedzicami pasterskich tradycji Wołochów*, [w:] *Ligota, Murcki... i inne szkice historyczne*, red. A. Złoty, Katowice 2008, s. 77–84.

14 L. Malicki, *Zarys kultury materialnej górali śląskich. Materiały do kultury społecznej górali śląskich*, Katowice 2004, s. 174–176.

15 Zob. P. Rygus, *Muzeum na wolnym powietrzu w Katowicach (1929–1955). Idee, plany i realizacja*, „Rocznik Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” nr 1, 2013, s. 83–98.

16 Por. E. Zacharyasz, D. Adamczak, *Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie – atrakcyjne miejsce nauczania pozaszkolnego i rekreacji*, „Biuletyn Stowarzyszenie Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce”, 2005, nr 8, s. 102–103.

tworzenie skansenowskiej ekspozycji dawnej wsi poprzez przenoszenie lub rekonstrukcję na terenie Muzeum wybranych zabytków regionalnego budownictwa, w tym obiektów przemysłu wiejskiego, odtwarzanie historycznego układu przestrzennego, kształtowanie i utrzymanie tradycyjnej zieleni, pielęgnację i odwzorowanie krajobrazu naturalnego i kulturowego, w tym tradycyjnej gospodarki rolnej, ogrodniczej oraz hodowli i inwentarza żywego¹⁷.

Na ekspozycji muzealnej typu „park” zaprezentowano obiekty tradycyjnego budownictwa ludowego (zagrody chłopskie i budynki wolno stojące: obiekty przemysłu wiejskiego, sakralne, użyteczności publicznej oraz spichlerze – dworskie, plebańskie i chłopskie) z części Górnego Śląska oraz Zagłębia Dąbrowskiego od końca XVIII wieku do lat 50. XX wieku. Pierwszy z regionów podzielony został na pięć mniejszych jednostek, którymi są:

- 1) Beskid Śląski,
- 2) Pogórze Cieszyńskie,
- 3) podregion pszczyńsko-rybnicki,
- 4) podregion przemysłowy,
- 5) podregion lubliniecki.

Część ekspozycji poświęcona Beskidowi Śląskiemu

W pierwszych powojennych koncepcjach śląskiego skansenu zastanawiano się, czy teren ekspozycji powinien zostać zamieszkały czy też jedynie dozorowany¹⁸. Ostatecznie zwyciężyła druga opcja, co jest kontynuowane do dziś. Pierwotnie zakładano, że obszar Beskidu Śląskiego reprezentowany będzie przez dwie zagrody góralskie oraz obiekty związane z gospodarką pasterską, takie jak szałas, *koszor* czy *zimarka* – szopa dla owiec¹⁹. Dzisiejszy kształt tej części ekspozycji został zrealizowany zgodnie z pierwotnymi założeniami, ulegając modyfikacjom związanym z usytuowaniem obiektów.

■ 17 Statut Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, załącznik do Uchwały nr IV/43/2/2013 Sejmiku Województwa Śląskiego z 28 października 2013 r. w sprawie nadania statutu Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, s. 2.

18 M. Suboczowa, *Prace nad śląskim skansenem*, „Zaranie Śląskie” R. 22, 1959, z. 1, s. 113.

19 Ibidem, s. 113–122.

Obiekty

W Muzeum prezentowane są zarówno obiekty przeniesione do skansenu z terenu Beskidu Śląskiego, jak również rekonstrukcje oryginalnych budynków. Zasady doboru obiektów i eksponatów trafnie uzasadniają słowa Józefa Burszty dotyczące folkloryzmu, który określa jako:

wydobywanie z zasobu tradycyjnej kultury ludowej, historycznej lub aktualnej elementów, które z określonych powodów stają się atrakcyjne z racji np. swej artystycznej formy czy emocjonalnej treści; prezentowanie odbiorcom treści w postaci mniej lub bardziej autentyzowanej lub przetworzonej, ewentualnie łączonej z elementami tym treściami obcymi dla zaspokojenia potrzeb estetycznych i innych²⁰.

Wszystkie budynki mieszkalne z Beskidu Śląskiego znajdujące się w chorzowskim skansenie są chałupami kurnymi (bez przewodów kominowych), co odróżnia je od pozostałych chałup posadowionych w Muzeum. W skład prezentowanej obecnie ekspozycji wchodzi:

- 1) zagroda łąkowa, którą tworzą: chałupa łąkowa z Istebnej z 1876 roku²¹, chlewik z Istebnej z XVIII/XIX wieku,
- 2) rekonstrukcja kapliczki z Istebnej z 1910 roku,
- 3) rekonstrukcja folusza z Brennej z 1920 roku,
- 4) garbarnia z Koniakowa z XIX/XX wieku,
- 5) zagroda bogatego chłopa, którą tworzą: chałupa z Istebnej z 1794 roku, rekonstrukcja stodoły z Istebnej z poł. XVIII wieku, chlew z Istebnej z XVIII wieku oraz rekonstrukcja spichlerza z piwnicą z Brennej z poł. XIX wieku,
- 6) zespół pasterski, który tworzą: chałupa groniowa z Brennej z 1809 roku, chałupa tkacza z Brennej z 1820 roku, szopa dla owiec z Brennej – Bukowego Gronia z poł. XIX wieku, szopa dla owiec z Brennej – Starego Gronia z 1 poł. XIX wieku, rekonstrukcja szałasu pasterskiego z Brennej – Małej Orłowej z XIX wieku oraz rekonstrukcja *koszoru* dla owiec.

W poszczególnych budynkach mieszkalnych i gospodarczych znajdują się charakterystyczne przedmioty mające odzwierciedlać warunki życia górali śląskich. Bywa, że eksponaty z czasów młodszych reprezentują formy

■ 20 J. Burszta, [za]: V. Krawczyk-Wasilewska, *Współczesna wiedza o folklorze*, Warszawa 1986, s. 50.

21 Obiekt ten doczekał się szczegółowej monografii w serii *Zeszyty Budownictwa Drewnianego Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”*: P. Rygus, *Chałupa z zagrody łąkowej z Istebnej*, Chorzów 2013.

z czasów starszych, gdy w oddzielającym je okresie nie nastąpiły w wyglądzie i funkcjonowaniu istotne zmiany²². Podobne zabiegi mają miejsce chociażby w przypadku obrazów na szkle. Dawna forma ukazana zostaje poprzez przedmioty wykonane znacznie później bądź zrekonstruowane wspólnie. Wojciech Gluziński zauważa, iż rekonstrukcja,

o ile ma posiadać przypisywane jej walory poznawcze, musi opierać się na jak najszerzym materiale wyjściowym w postaci ikonografii, opisów, zachowanych fragmentów przedmiotów oryginalnych, nie mówiąc już o znajomości dawnych rozwiązań konstrukcyjnych i technologii zasadniczych tworzyw²³.

Poruszony problem staje się coraz bardziej aktualny, gdyż wraz z wpływem czasu i rozwojem technologicznym liczba potencjalnych, oryginalnych obiektów zdalnych do przeniesienia do skansenu drastycznie maleje, co rodzi konieczność ich odtwarzania. Dobrze ilustruje to rekonstrukcja folusza z Brennej z 1920 roku.

Mikropejzaż

Obok obiektów istotnym elementem nadającym wystawie znamiona autentyczności jest odwzorowanie naturalnego krajobrazu. Na ekspozycji w chorzowskim skansenie uczynione to zostało między innymi poprzez wykorzystanie ukształtowania terenu – zespół pasterski zlokalizowany został na niewielkim wzniesieniu.

Oprócz tego zadbano o odwzorowanie podstawowych składników beskidzkiej fauny i flory. W zagrodach można oglądać typową dla regionu odmianę świerka – świerk istebniański, drzewa owocowe – śliwy i grusze. Całości dopełnia obecność niewielkiego stada owiec hodowanego w *zimarce* i wypasanego na terenie skansenu.

Wszystkie te elementy stanowią spójne tło mające uwiarygodnić i wzmocnić przekaz wystawy. Dodaje to jej ponadto wartości poznawczych. Mikropejzaż zagród, w połączeniu z obiektami znajdującymi się na ekspozycji kreuje u zwiedzających określony obraz Beskidu Śląskiego. Ukazane dzięki nim i poprzez nie mogą zostać różne aspekty tradycyjnej

■ 22 W. Gluziński, *Etnografia – Historia – Muzeum*, „Roczniki Etnografii Śląskiej”, t. I, 1961, s. 113.

23 Ibidem, s. 115.

kultury materialnej i niematerialnej (czy to duchowej, czy społecznej) górali śląskich.

Gospodarka

Ekspozycja muzealna w chorzowskim skansenie pozwala zapoznać się z podstawowymi gałęziami tradycyjnej gospodarki mieszkańców Beskidu Śląskiego. Opierała się ona na dwóch głównych specjalizacjach: pasterstwie szałaśniczym skupionym na wypasie owiec oraz rolnictwie. Pasterstwo związane z przejętymi od napływowej ludności wołoskiej tradycjami odcisnęło piętno na całej tradycyjnej kulturze górali śląskich. Jego złoty okres w Beskidzie Śląskim panował do połowy XVIII wieku, kiedy to Komora Cieszyńska zaczęła ograniczać prawa użytkowania lasów i pastwisk. W kolejnych latach gospodarka szałaśnicza zmniejszała swój zasięg i zaczęła zanikać²⁴. W obecnych czasach obserwujemy próby jej restytuowania w regionie.

Elementy gospodarki szałaśniczej zaprezentowane zostały na ekspozycji skansenowskiej przede wszystkim w zagrodzie pasterskiej, gdzie umieszczono szopy dla owiec i obiekty małej architektury (szałas, *koszor*) oraz eksponaty z nią związane (m.in. trombitę, *mosorek* czy skrzynię do przechowywania bryndzy – zwaną *komarnikiem*). Na terenach przylegających do zagrody wypasane jest niewielkie stado owiec – uwiarygodniające i uatrakcyjniające przekaz – chociażby poprzez oddziaływanie na zmysły słuchu czy węchu.

Tradycyjne rolnictwo beskidzkie ukazane zostało na ekspozycji poprzez maszyny i urządzenia do obróbki zbóż prezentowane w stodole z Istebnej oraz narzędzia rolnicze, umieszczone w podcieniach chałup (m.in. wozy, brony czy pługi). Obok roślin uprawnych stanowiących podstawę góralskiej diety (zboża, ziemniaki czy kapusta) zwrócono uwagę na uprawę lnu, który był powszechnym surowcem roślinnym wykorzystywanym do produkcji płótna.

Pasterstwo szałaśnicze i rolnictwo determinowały różne sfery góralskiego życia²⁵. Wpływały między innymi na strój noszony przez tutejszych mieszkańców (materiały tkano z owczej wełny bądź lnu), decydowały o ich pożywieniu (oprócz wspomnianych warzyw ważnym składnikiem diety

■ 24 Szczegółowo kwestię gospodarki szałaśniczej w Beskidzie Śląskim omawia Bronisława Kopczyńska-Jaworska: B. Kopczyńska-Jaworska, *Gospodarka pasterska w Beskidzie Śląskim*, „Prace i Materiały Etnograficzne” t. VIII–IX, 1950/1951, s. 155–322.

25 Zob. L. Malicki, *Zarys kultury ...*, s. 37–59.

były sery i mleko owcze), a także pociągały za sobą wykształcenie się zajęć i umiejętności związanych z obróbką uzyskiwanych w gospodarstwie surowców.

Rzemiosło

Jednym z podstawowych rzemiosł wykonywanych przez górali śląskich było tkactwo, które rozwinęło się dzięki wspomnianej powyżej hodowli owiec oraz uprawie lnu. Tradycyjny warsztat tkacki prezentowany jest w chorzowskim skansenie w chałupie tkacza z Brennej z 1820 roku, gdzie oglądać można podstawowe narzędzia tkackie, m.in. warsztat tkacki, wrzeczono, motowidło i szpularz. W sąsiedniej chałupie z Brennej z 1809 roku wyeksponowane zostały jednomieczowe *łomki* i dwumieczowe *cierlice* będące tradycyjnymi narzędziami do obróbki lnu²⁶. Na ekspozycji odnaleźć można ponadto gręplarkę służącą do gręplowania, czyli czesania wełny. Innym ważnym obiektem jest zbudowany w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” folusz, który służył spłśnianiu (folowaniu) tkanin wełnianych przeznaczonych na sukno. Jego rekonstrukcja, oparta na dokumentacji folusza z Brennej z 1920 roku, została udostępniona zwiedzającym w 2014 roku.

Do tradycyjnych rzemiosł, którymi trudnili się górale śląscy należało także ciesielstwo, stolarstwo i garncarstwo. Wiele przedmiotów codziennego użytku wykonywano własnoręcznie. Obróbka gontów stanowiących pokrycie dachów – zwanych *szyndziolami* – odbywała się na *kobylicy*, po góralsku zwanej *strugaco stolicą*, eksponowanej w sieni chałupy z Brennej. U wyspecjalizowanych rzemieślników pomieszczenie komory nierzadko adaptowane było na warsztat stolarski, który w Muzeum urządzono w chałupie z Istebnej z 1794 roku. Na jego wyposażenie składają się narzędzia: różnego rodzaju piłki, świdry, ośniki czy heble.

Na wyrabianych własnoręcznie przedmiotach górale śląscy wykonywali często różnego rodzaju motywy zdobnicze nawiązujące do ich kultury duchowej i sztuki ludowej. Reprezentowane w nich było niematerialne dziedzictwo tradycyjnej kultury mieszkańców Beskidu Śląskiego.

Sztuka ludowa

Wspominając o zdobieniach przedmiotów użytkowych, należy się zastanowić, dlaczego górale śląscy zadawali sobie trud upiększania przedmiotów, które miały charakter *stricte* użytkowy i często były wykorzystywane do ciężkiej pracy. Odpowiedź na to pytanie dają słowa pewnego górala z Beskidu Śląskiego:

Jak to jest pięknie ozdobione, to choć nic nie jest warte, jednak lepiej (przyjemniej) to brać do ręki, a i lepiej się tym pracuje, takie to jakieś przyjemniejsze, zgrabniejsze do roboty, jak się na to popatrzeć toż jakoś uciecha przychodzi²⁷.

W tym cytacie ujawnia się w pełni wewnętrzna potrzeba piękna i poczucie estetyki, które istniało w duszy góralskiej i w różnoraki sposób znajdowało ujście w zdobieniu mebli, naczyń, narzędzi będących częścią góralskiej rzeczywistości. Jednym z przykładów zdobionych przedmiotów codziennego użytku są znajdujące się we wnętrzach chałup czerpaki. Służyły do nabierania mleka lub wody i pomimo swojej funkcji użytkowej były przykładem kunsztu zdobniczego. Innymi prezentowanymi eksponatami są: *cedzitka* – służąca do odcedzania wody, *zydla* – czyli krzesła oraz *łyżniki* – na których zawieszano drewniane łyżki. W izbie paradnej chałupy z Istebnej z 1794 roku znajduje się ponadto szkatułka na wstążki ozdobiona m.in. symbolem rozety i półksiężycami. Wewnątrz przechowywano wstążki, zazwyczaj koloru czerwonego lub różowego, którymi panny przyozdabiały swoje włosy.

Do kolejnych eksponatów wiążących się pośrednio ze zdobnictwem w drewnie należą skrzynie na odzież. Panny wносиły je jako swoje wiano, kiedy wychodziły za mąż. Data namalowana na nich oznaczała datę ślubu. Skrzynie przedstawione na ekspozycji zawierają zdobienia kwiatowe. Podobnie jak na skrzyniach wianny, malowano również na innych drewnianych meblach. Widać to między innymi na przykładzie szafy na żywność, zwanej *olmaryją*, znajdującej się w chałupie z Brennej z 1809 roku. Białą farbą namalowano na niej wiele białych kropek, a pośrodku drzwi – figury rombu.

Oprócz przedmiotów użytkowych wykonanych z drewna górale ozdabiali również ceramikę prezentowaną w skansenie we wnętrzach chałup. Odnacza się ona bogatymi zdobieniami motywami roślinnymi oraz

innego typu ornamentami. Niektóre z naczyń ceramicznych znajdujących się na ekspozycji wzmocniono drutem (w ten sposób druciarze naprawiali pęknięte naczynia).

Na uwagę zasługują zdobienia belek chałupy z Istebnej z 1876 roku określanych jako *wypust* i *zgłowiec*, na których widoczne są różnego rodzaju wzory geometryczne składające się z namalowanych czerwoną i niebieską farbą krzyżyków, kwadratów i trójkątów z kropkami znajdującymi się wewnątrz tych figur. Ponadto pola niektórych z nich zostały w całości wypełnione kolorem. W protokole z 1961 roku, kiedy to rozważano przeniesienie tego obiektu do skansenu, informatorzy nie potrafili wskazać, kto wykonał te zdobienia ani jakich farb użyto²⁸. Pojawia się tam jednak wyjaśnienie odnoszące się do rozety znajdującej się w nadprożu domu oraz opisanych powyżej wzorów: *bogate gazdy paradnili się ka ino mogli, to i na chałpie pomalowali i powyrzynali*²⁹. Świadczy to o ambicjach gospodarza do pokazania się przed sąsiadami, podkreślenia statusu i osiągnięcia prestiżu społecznego.

Kultura duchowa

Wspomniana rozeta jest elementem sztuki ludowej, obecna jest także w wierzeniach górali śląskich. Według relacji dawnej właścicielki chałupy łąkowej z Istebnej *gwiazdy w kółku robili zawdy na parada*³⁰. Oznaczałoby to tylko i wyłącznie zdobniczy charakter tego symbolu. Jednakże rozeta w kulturze góralskiej pełniła także funkcję magiczną. W dokumentach I Nadzwyczajnego Zjazdu Górali Śląskich znajduje się taka informacja opisująca rozetę wycinaną na głównej belce znajdującej się w izbie – *tragarzu*:

Pośrodku wycinano motyw gwiazdy wpisanej w koło (róza albo gwiozda krążidłowa), która miała oznaczać, że jak Bóg zawiesił gwiazdę na niebie dla spokoju świata, tak róza sprowadzić ma mieszkańcom chałupy spokój i powodzenie. Obok wycinano datę położenia belki³¹.

■ 28 Archiwum Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, Chałupa łąkowa z 1876 r., Istebna „Wilcze” powiat Cieszyń, s. 13.

29 Ibidem, s. 15.

30 Ibidem, s. 15.

31 *Architektura. Budownictwo*, [a:] <http://www.goraleslascy.pl/architektura/>, dostęp: 12.10.2014 roku.

Wiara w ochronną moc tego symbolu zmieniała się na przestrzeni wieków i wraz z upływem czasu słabła na korzyść funkcji ozdobnej.

Elementem, który przenikał życie górali śląskich była ponadto wiara chrześcijańska. W skansenie znaczenie tego czynnika ukazane zostało poprzez umieszczenie w każdej z chałup tzw. świętego kąta, czyli miejsca szczególnego, ze stołem i obrazami świętych, znajdującego się w przeciwnym do pieca kącie.

Przedstawienia, które znajdują się na ekspozycji chorzowskiego muzeum to obrazy malowane na szkle bądź oleodruki. Pierwsze docierały do Beskidu Śląskiego z terenów dzisiejszej Słowacji. Postacie świętych są na nich ukazane w sposób pierwszoplanowy, bez zachowania perspektywy. Oleodruki natomiast to reprodukcje malarstwa artystycznego, drukowane na papierze, stanowiące tańszą alternatywę dla obrazów i bardziej popularne – rozpowszechniły się w drugiej połowie XIX wieku.

W chałupie z Istebnej z 1876 roku, w jednej z izb znajduje się obraz przedstawiający klasyczne wyobrażenie Trójcy Świętej. Bóg Ojciec znajduje się za ukrzyżowanym Chrystusem, a przed nim umieszczone zostało przedstawienie Ducha Świętego. W izbie naprzeciwko wisi obraz o podobnej tematyce, przedstawiający ukrzyżowaną postać Syna Bożego.

Dużo więcej obrazów o tematyce sakralnej znajduje się w chałupie z Istebnej z 1794 roku, która na ekspozycji została umieszczona w zagrodzie bogatego chłopa – ich liczba świadczyła o zamożności mieszkańców. W izbie po prawej stronie od wejścia znajdują się dwa obrazy – Matka Boska Bolesna i Serce Jezusa. Oba przedstawienia wywodzą się z tradycji średniowiecznej – na pierwszym Matka Boska przebita jest mieczem boleści jako ta, która współcierpi z Synem Bożym. Na drugim znajduje się wyobrażenie serca jako miłości Bożej do człowieka. W izbie położonej naprzeciwko obok okien znajdują się dwa mniejsze oleodruki a pośrodku usytuowany jest obraz na szkle. Pierwszy z oleodruków przedstawia Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny, drugi wyobrażenie Jana Chrzciciela. Obraz pośrodku przedstawia św. Annę z Marią czytającą Pismo Święte. Na ścianie naprzeciwko wejścia do izby umieszczony jest rząd obrazów. Dwa pierwsze to Serce Maryi i Serce Jezusa. Kolejne to ponowne przedstawienie św. Anny i Marii oraz przedstawienie Zbawiciela Świata. Na tym obrazie Jezus jest ukazany jako dziecko trzymające w ręku jabłko – symbol władzy królewskiej i zwierzchności nad światem. Następnym obrazem to wyobrażenie św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus, a na ostatnim przedstawiony został św. Jan Nepomucen.

Na ekspozycji znajduje się również rekonstrukcja kapliczki kamiennej z przysiółka Istebnej – Wilcze – z 1910 roku. Kapliczki takie znajdowały

się m.in. przy drogach, na rozdrożach i modlono się przy nich w różnych intencjach. Często były stawiane w celach wotywnych, w miejscach ważnych dla lokalnej społeczności.

Wydarzenia i imprezy tematycznie związane z Beskidem Śląskim

Istotnym elementem działalności Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” są różnego rodzaju imprezy i wydarzenia organizowane w celu popularyzacji treści prezentowanych w ekspozycji. Aktywności tego typu wpisują się we współczesne tendencje komercjalizacji przekazu muzealnego i dostosowywania oferty muzealnej do oczekiwań i wymogów współczesnych czasów. Niektóre z tych działań skupiają się na prezentowaniu elementów kultury materialnej i duchowej Beskidu Śląskiego.

Wśród cyklicznych imprez organizowanych w chorzowskim skansenie, podczas których poruszana jest tematyka związana z Beskidem Śląskim, wymienić można:

- 1) „Dzień Rzemiosła” – organizowany w maju każdego roku, podczas którego odbywają się m.in. pokazy stolarstwa,
- 2) „PreIndustriada” – organizowana corocznie przed Industriadą (sztanदारową imprezą województwa śląskiego promującą Szlak Zabytków Techniki), podczas której odbywają się m.in. pokazy strzyżenia owiec i gręplowania wełny,
- 3) „Gęśle, dudy, trombity” – impreza, podczas której odbywają się pokazy prezentujące tajniki wytwarzania i warsztaty gry na dawnych instrumentach ludowych,
- 4) „Psy pasterskie” – impreza, podczas której odbywają się pokazy zagania owiec, kaczek i gęsi przez psy pasterskie,
- 5) „Zbóje i zbójnictwo – sceny z życia beskidzkich zbójów” – impreza, na której prezentowana jest historia zbójnictwa, odbywają się pokazy tańców oraz występy góralskich kapel.

W zrekonstruowanym foluszu z Brennej prezentowany jest wspomniany wcześniej proces spłśniania (folowania) tkanin wełnianych przeznaczonych na sukno. W związku z uruchomieniem obiektu planowane jest rozbudowanie oferty dydaktycznej, w ramach której zwiedzający będą mieli okazję poznać historię folusznictwa w Beskidzie Śląskim oraz zapoznać się z zagadnieniami całego procesu podczas organizowanych pokazów.

Zakończenie

Ekspozycja w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” pozwala zapoznać się z wieloma elementami tradycyjnej kultury górali śląskich, oddając przy tym jej złożoność. Ukazuje ona specyfikę tego rejonu na szerszym tle kultury ludowej Górnego Śląska. Jej autentyzm wzmocniony jest wieloma działaniami, których celem jest jak najwierniejsze przedstawienie klimatu geograficznego oraz społeczno-kulturowego Beskidu Śląskiego.

Główny nacisk siłą rzeczy położony jest na zaprezentowanie elementów kultury materialnej, jednakże pośrednio uwaga zwiedzających skierowana jest również na tkwiące w ekspozycjach i obiektach treści pozamaterialne³².

Dynamiczne przemiany współczesnego świata wymuszają wydobywanie na ekspozycji muzealnej treści odpowiadających aktualnym potrzebom zwiedzających. Chorzowski skansen poprzez stałe rozbudowywanie swojej oferty stara się sprostać temu zadaniu. Szeroka oferta dydaktyczna, atrakcyjna oferta komercyjna podparta rzetelnie przygotowaną merytorycznie ekspozycją zachęcają do zapoznania się z prezentowanymi aspektami życia górali śląskich. Obraz Beskidu Śląskiego eksponowany w Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”, z racji społecznej misji współczesnych muzeów etnograficznych, w dużej mierze rzutuje na wyobrażenie kultury tego terenu w świadomości wielu, zwłaszcza młodych osób odwiedzających tę placówkę.

Summary

Folk culture of Silesian Beskids at the Exposition of the Museum “Upper Silesian Ethnographic Park in Chorzów”

The article is an analysis of the part of the exhibition at the Museum „Upper Silesian Ethnographic Park in Chorzów” that focuses on presenting a sub-region of Upper Silesia - Silesian Beskids. The authors explain the methods used in this open air-museum in Chorzow to present selected aspects of the Silesian highlanders' everyday life, both in material and non-material culture. The article discusses how objects from the exhibition are presented with their

■ 32 J. Święch, *Współczesne problemy kolekcjonerstwa w muzealnictwie etnograficznym*, [w:] *Muzeum etnograficzne w XXI wieku. Tradycja, nowoczesność, zmiana*, red. E. Chomicka, Warszawa 2009, s. 47.

micro landscape, the local economy and regional crafts and folk art, and also with content related to the spirituality of the region's residents. Moreover, the work discusses the commercial dimension of presenting the culture of Silesian Beskids. The exhibition at Chorzow museum is set in the concept of the „new museology”, under which it is expected to continue its development.